

teorija (480-496). Popis je sastavljen na temelju knjiga sačuvanih u knjižnici obitelji Batthyány i onih spominjanih u pismima, a sadrži signature, mjesta gdje se knjige trenutno čuvaju te, pri važnijim primjercima, sadržaj knjiga. Prije bibliografije i indeksa slijedi cjelina koja na najbolji način egzemplificira uredničinu ekspertizu – ekstenzivan rječnik (al)kemijskih i medicinskih pojmova (497-541). Rječnik je Bobory napravila konzultirajući knjige koje su čitali Batthyány i njegovi korespondenti, ali i na temelju znanja koja je o toj tematici prikupila u literaturi i izvorima. Rječnikom je čitaocu željela objasniti što su Batthyány i njegov krug podrazumijevali pod određenim pojmovima, a ne što ti pojmovi znače danas. Naime, neki se termini danas uopće ne koriste, a oni koji su istovjetni s današnjima (npr. živa, sumpor), u 16. su stoljeću često imali i dodatna značenja. U knjizi se nalazi i niz korisnih ilustracija.

Dakle, izdanje je izuzetno bogato opremljeno te se u njemu ogleda duboko poznavanje problematike i interdisciplinarno znanje koje je Bobory prikupljala godinama. Na 575 stranica knjiga nudi uvid u domenu o kojoj se u historiografiji rjeđe raspravlja već i zbog toga što su izvori rijetki i raspršeni ili ih je zbog specifične stručne terminologije i potrebe za specijalizacijom teško pratiti. Pisma nam otkrivaju svijet sasvim izvanserijskoga ranonovovjekovnoga ugarskog magnata koji je, uz ratovanje i najviše državničke poslove, našao vremena za razvijanje raznolikih interesa, a koji je uz to bio oženjen plemkinjom s hrvatskog prostora koja ga je u dijelu njegovih interesa pratila. Otkriva i svijet oblikovanja predmoderne znanosti, teme oko kojih su se okupljali europski humanistički intelektualci i mecene, ali i prirodu i opseg njihove komunikacije. Knjiga obuhvaća i široku lepezu pomoćnih alata za praćenje i razumijevanje objavljenih pisama. Na koncu, trud uloženi u englesko izdanje doista je hvalevrijedan. Sve u svemu, knjiga nas poziva da iskoristimo obilje novih izvora i proširimo granice svojih istraživanja, i to na lagodniji način jer nam je Dóra Bobory sve pripremila.

Nataša Štefanec

Prvi osmanski porezni popisi kao prilog poznavanju povijesti Pakračkog sandžaka

Popisi Pakračkog sandžaka 1565. i 1584. (iz osmanskoturskog izvornika prevela i priredila Fazileta Hafizović), Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2021, 448 str.

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu objavila je novo izdanje u svojem bibliotečnom nizu „Izvori“. Radi se o prijevodu dvaju opširnih osmanskih poreznih popisa Pakračkog sandžaka, odnosno osmanske vojno-upravne jedinice koja se od 1550-ih do 1680-ih prostirala na području današnje zapadne Slavonije. Prevoditeljica je i priređivačica ovih popisa dr. sc. Fazileta Hafizović, umirov-

ljena bosansko-hercegovačka povjesničarka osmanističkog usmjerenja. Hafizović već nekoliko desetljeća s osmanskog turskog jezika prevodi i priređuje osmansko arhivsko gradivo koje je od neprocjenjive važnosti za kvalitetno istraživanje povijesti hrvatskih i susjednih zemalja pod osmanskom vlašću. Među naslovima koje je Hafizović objavila, prevela i/ili priredila, a da se tiču povijesti Hrvatske u ranome novom vijeku, vrijedi istaknuti sljedeće: *Popis sandžaka Požega 1579. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001), *Opširni popis timara mustahfiza u tvrđavama Kliškog sandžaka iz 1550. godine* (Sarajevo: Naučnoistraživački institut Ibn Sina, 2014), *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine* (Zagreb – Sarajevo: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Orijentalni institut u Sarajevu, 2016), *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537–1645. godine)* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2016) i *Požeški sandžak i osmanska Slavonija: sabrane rasprave* (Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2016). Hafizović je ovdje predstavljeno izdanje dodala svojem opusu još jedno vrijedno djelo. Prijevode je opremila uvodnom studijom i komentirala brojnim bilješkama, u kojima je obavila mukotrpan posao ubikacije toponima koji se spominju u spomenutim popisima. Treba napomenuti da je sâmno prevođenje osmanskih izvora rezultat višedesetljetnog iskustva autorice jer je za uspješno prevođenje osmanskih poreznih popisa potrebno dobro poznavati kriptično osmanskotursko pismo i jezik.

Na početku knjige nalazi se „Predgovor“ (7-10) urednika izdanja, dr. sc. Stanka Andrića, koji je ustvrdio da se tek s pomoću osmanskih izvora za razdoblje osmanske vladavine na području između Drave i Save može izgraditi koherentan prikaz povijesti Slavonije i Srijema od srednjeg vijeka do modernog razdoblja. Naime, kako navodi urednik, tek se s osmanskim vlašću pojavljuju izvori kao što su opširni osmanski porezni popisi, odnosno prvi opći popisi poreznih obveznika za čitavo područje neke upravne jedinice – u ovom slučaju sandžaka – s pomoću kojih se može graditi cjelovita i detaljna slika o tamošnjim naseljima. Sljedeći popisi slične naravi bit će habsburški komorski popisi slavonskoga stanovništva s kraja 17. i iz prve polovine 18. stoljeća.

U drugoj polovici 16. stoljeća, kada nastaju gotovo svi dosad pronađeni opširni osmanski porezni popisi savsko-dravskoga međurječja, ono je većinu vremena bilo podijeljeno na tri sandžaka: Srijemski (područje cijeloga današnjeg Srijema), Požeški (današnja središnja i istočna Slavonija) i Pakrački sandžak (današnja zapadna Slavonija). Kako bi se široj znanstvenoj javnosti približilo spomenute osmanske popise, trebalo ih je prevesti s osmanskoturskog jezika i objaviti. Prvi je tome poslu pristupio američki povjesničar osmanist Bruce W. McGowan, koji je 1983. objavio latinički prijepis opširnoga poreznog popisa Srijemskog sandžaka iz oko 1568. Iako je taj popis objavio na osmanskoturskom jeziku, McGowan je izdanje opremio rječnikom najvažnijih pojmova, tako da se svaki istraživač neosmanističkog usmjerenja uz malo truda može koristiti tim popisom. Zatim je 2001. Hafizović objavila hrvatski prijevod opširnoga poreznog popisa Požeškog sandžaka iz 1579. Ovdje predstavljeno izdanje dvaju opširnih popisa Pakračkog sandžaka iz 1565. i 1584, dakle, pomaže „zaokruživanju“ slike cijeloga savsko-dravskoga međurječja, odnosno nudi istraživačima povijesti toga prostora uvid u raspored naselja te njihovu demografsku i društveno-gospodarsku strukturu za vrijeme osmanske vlasti. Kako kaže autor „Predgovora“, tako je „moguće povezati pokidane niti povijesti naselja s kraja srednjeg vijeka i s početka habsburške carske vlasti“ (9).

Pakrački je sandžak tijekom svojega postojanja nekoliko puta mijenjao ime pa je tako poznat i kao Čazmanski i Cernički sandžak. Obuhvaćao je znatan dio Posavine sjeverno od Save (većinom novogradišku Posavinu), veći dio Psunja, zapadni Papuk i Poilovlje. Kako navodi urednik, ovdje predstavljeni pakrački popisi upućuju na veliku razliku u naseljenosti između dviju zona sandžaka: osjetno gušće naseljenoga posavskog dijela (Cerničke i Drenovačke nahije) te dvanaest nahija u zapadnom dijelu sandžaka uz habsburško-osmansku granicu – takvo stanje bilo je rezultat ratne ugroženosti i posljedične nesigurnosti zapadnog dijela sandžaka.

U sljedećem poglavlju, naslovljenom „Uvod za prijevode pakračkih deftera“ (11-18), Hafizović opisuje svoj rad na prevođenju pakračkih poreznih popisa, posebice probleme na koje je nailazila u svojem radu. Spomenuti popisi danas se nalaze u Osmanskom arhivu Predsjedništva državnih arhiva Predsjedništva Republike Turske (turski: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*) u Istanbulu, a fotokopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Manji dio područja Pakračkog sandžaka popisan je u nešto ranijem osmanskom popisu, tj. zasad neobjavljenom opširnem poreznom popisu Bosanskog sandžaka iz 1540. Radi se o području novogradiške Posavine, koje je u osmansko doba bilo dijelom nahije (tj. manje osmanske upravne jedinice) Cernik. Ostatak je područja budućega sandžaka, po svemu sudeći, prvi put popisan u okviru ovdje predstavljenog poreznog popisa iz 1565, premda je posve moguće da to nije prvi popis Pakračkog sandžaka, ali da su nam ostala sačuvana tek ova dva iz 1565. i 1584. Naime, tijekom habsburškog osvajanja savsko-dravskog međurječja 1680-ih, velika količina osmanske dokumentacije, ovdje uključujući i porezne popise, bila je uništena.

Što se tiče podataka koje donose ovi popisi, Hafizović ističe da su „dragocjeni za istraživača, jer potječu direktno s terena i iz direktnih susreta sa stanovništvom“ (12). Naime, radi se o imenima porezno obveznih poglavara kućanstava u naseljima Pakračkog sandžaka. Treba naglasiti da se ne radi o općim, potpunim popisima stanovnika sandžaka, nego o popisima „dijela stanovništva, djelomično zemljičnog, a najvećim dijelom vlašskog statusa“ i da popisima nisu obuhvaćeni „urbani i vojni centri Pakračkog sandžaka, kasabe s utverdama, u kojima je zapravo bilo najviše stanovništva“ (13). Potonje lokacije, pak, vjerojatno se trebalo popisati nekim drugim popisom. Pored toga, budući da popisi donose samo imena poglavara kućanstava, a ne i broj i imena njihovih članova, može se tek pretpostaviti njihov točan broj; najprihvaćenija je pretpostavka da su kućanstva u ovim krajevima imala 6 – 7 članova. To, pak, ne vrijedi za vlaška kućanstva koja su možda u prosjeku imala i dvostruko više članova, kako navodi i Hafizović (14). Zbog navedenih razloga nije moguće niti približno odrediti broj stanovnika Pakračkog sandžaka u danom razdoblju.

Hafizović ustvrđuje da je velik problem pri prevođenju popisâ bila ubicacija naselja jer „[m]noge od njih danas nije moguće pronaći, djelomično stoga što su promijenili imena, djelomično zato što su nestali“. Prevoditeljica se, međutim, oslonila na geografske karte i historiografske radove o spomenutom području te je tako uspjela ubicirati zavidan broj naselja iz popisâ. Još veći problem predstavljalo je prepoznavanje osobnih imena poreznih obveznika jer su osmanski popisivači vrlo često izostavljali dijakritičke znakove u arapskom pismu osmanskih poreznih popisa. Zbog toga je prevoditeljica često morala u prijevodu ostaviti nekoliko varijanti čitanja osobnih imena.

U knjizi zatim slijedi prijevod opširnoga osmanskog popisa iz 1565. („Popis 1565.“, 21.-194. str.) i opširnoga osmanskog popisa iz 1584. („Popis 1584.“, 195-375). Kako je

uobičajeno, popisi započinju kanunom, odnosno kratkim zakonikom u kojemu su navedeni porezi koje su popisani porezni obveznici bili dužni plaćati. Zatim slijedi popis poreznih obveznika, koji su podijeljeni prema nahijama i naseljima u kojima su živjeli, te broj kućanstava i zbroj njihovih prihoda. Poglavlari kućanstava navedeni su s osobnim imenom i imenom oca, s time da se na nekim mjestima u popisima može pretpostaviti da se radi o prezimenu, a ne očevu imenu. Hafizović je težila olakšati razumijevanje popisâ čitateljima laicima, odnosno neosmanistima, i to tako da se pri navođenju toponima i antroponima koristila hrvatskom latinicom, odnosno nije pribjegavala (u osmanistici uobičajenoj) transliteraciji, tj. transkripciji osmanskog turskog jezika na specijalizirane osmanističke alfabete, odnosno na modernu tursku abecedu. Vjerojatno je s istom težnjom (olakšavanje razumijevanja široj čitalačkoj publici) prevoditeljica poglavare domaćinstava navodila tako što je očevo ime pisala u obliku posvojnog pridjeva (npr. Ivaniš Martinov).

U knjizi se zatim nalazi poglavlje „Preslici rukopisa (izbor)“ (377-400), u kojem je priređivačica ponudila izbor 38 stranica preslika izvornih osmanskih popisa prevedenih u ovom izdanju. Zatim slijedi „Rječnik manje poznatih termina“ (401-414), u kojem se nalaze pojmovi koji su manje poznati širem čitateljstvu, a Hafizović se njima koristila diljem knjige. Pri kraju knjige nalazi se poglavlje „Izvori i literatura korišteni pri obradi pakračkih popisa“ (415-417), sažetak na engleskom jeziku („Summary“, 418-422), „Kazalo zemljopisnih imena“ (423-447) i kratka biografija prevoditeljice („O autorici knjige“, 448).

Na temelju gore iznesenih komentara o važnosti ovdje predstavljenog izdanja osmanskih poreznih popisa Pakračkog sandžaka, smatram da će ono biti nezaobilazan temelj za buduća istraživanja društveno-gospodarskih, demografskih, vjerskih i drugih aspekata povijesti Slavonije u ranome novom vijeku. Ovo bi izdanje ujedno trebalo biti poticaj domaćim osmanistima, kao i onima u susjednim državama, da nastave s analizom i objavom osmanskih izvora kako bi od njih imala korist znanstvena i šira javnost koju zanima povijest hrvatskih zemalja pod osmanskom vlašću.

Anđelko Vlašić

Historija emocija prema izvorima s jadranskog prostora od kasnoga srednjeg vijeka do prve polovice 20. stoljeća

Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić (ur.), Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 23. do 25. svibnja 2019, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2021, 205 str.

Nakon devetog po redu znanstvenog skupa *Istarski povijesni biennale*, održanog 2019. s naslovom *Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru*, 2021. izdan je istoimeni zbornik radova u uredništvu Marije Mogorović Crljenko i Elene Uljančić. U Zborniku je ukupno jedanaest nekategoriziranih radova koji pod vidom his-

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*